

STRUKTURALISMUS DNES

STARÝ PROJEKT JAZYKOVĚ-ZNAKOVÉHO UCHOPENÍ DÍLA A NOVÉ MOŽNOSTI STRUKTURÁLNÍ SÉMANTIKY

Tomáš Hoskovec

Od pádu starého režimu se v této zemi uskutečnily zatím dvě konference věnované Janu Mukařovskému : 1991 ke 100.výročí jeho narození, 2005 ke 30.výročí úmrtí. První nevyhnutelně odrážela především změnu klimatu : konečně bylo lze mluvit o tom, o čem po desetiletí mluvit nešlo, dokonce v souvislostech ještě nedávno přímo zakazovaných ;¹ druhá vypovídala především o tom, jak se tuzemští, či k této zemi vázaní badatelé, literáti i filosofové, vyrovnávají s celosvětovou náladou (post)poststrukturalistickou.² Ambice tohoto setkání musí být jiné : badatelé, osobně silní svým vlastním, do budoucna zaměřeným programem pro přítomnost, necht' předvádějí, jak jeden každý svému programu rozumějí v kontinuitě strukturalistického uvažování, na jehož počátku stojí Jan Mukařovský co ἥρωας ἐπώνυμος.

Vnější podmínky pro takový úkol, vytvořené za posledních dvacet let, jsou mimořádně příznivé : díky Miroslavu Červenkovi a Milanu Jankovičovi máme aktuálně k dispozici velký dvousvazkový výbor z díla ;³ Miroslav Procházka a po něm Milan Jankovič s pomocí Marie Havránkové a Ondřeje Sládka zpřístupnili další nevydané Mukařovského texty ;⁴ sama Marie Havránková průběžně vydává korespondenci Pražského lingvistického kroužku,⁵ souběžně s ní zpracovávají bratři Petr a Jan Čermákovi – ve spolupráci s Claudiem Poetou – archívy PLK ;⁶ nanejvýš zajímavou ukázkou z dokumentů universitních vydal již dříve Jan Havránek.⁷ Je třeba myslet na preventivní opatření, aby se tento potenciál nezvrhl v samoúčelné « mukařoznalectví », obdobu to světové « sosýrologie » : poznal jsem nemálo badatelů, jimž právě *la saussurologie* cestu k porozumění strukturalismu zatarasila...

Chceme-li dnes porozumět strukturalismu, musíme si uvědomit, že existuje jen jedna *differentia specifica*, která jej skutečně odlišuje od všeho ostatního v dějinách XX století i v přítomnosti století XXI. Je jí binárně pojatý jazykový znak, zkoumaný důsledně diferenčně. Nic jiného – rozdíl mezi *langue* a *parole*, dichotomií synchronie a diachronie, protiklad syntagmatického a paradigmatického (či asociativního) – pro vymezení strukturalismu nepotřebujeme. Ne že by ony pojmy nebyly důležité (jsou, a velmi), nejsou však pro strukturalismus dostatečně specifické.

¹ Referáty shrnuje dvojčíslo časopisu *Česká literatura* (XL/1992, 2–3) a sborník *Jan Mukařovský – and the Prague School / und die Prager Schule* (1999).

² Referáty shrnuje sborník *Český strukturalismus po poststrukturalismu* (2006).

³ Jan MUKAŘOVSKÝ: *Studie* I, II (2000, 2001).

⁴ Jan MUKAŘOVSKÝ: *Básnická sémantika* (1995), *Umělecké dílo jako znak* (2008), *Estetické přednášky* I (2010).

⁵ Svazek *Pražský lingvistický kroužek v korespondenci* (2008) obsahuje výběr z dopisů, které Bohuslav Havránek dostal od tuzemských členů PLK; připravuje se výběr z dopisů od členů a partnerů zahraničních a doufáme, že vyjde i další výběr z dopisů tuzemských.

⁶ Mezitím už vyšlo jako *Pražský lingvistický kroužek v dokumentech* (2012).

⁷ “Jan Mukařovský a Karlova univerzita” (1991).

1. Neusiluji o nic menšího než ukázat světový význam jedné Mukařovského myšlenky v dějinách světového zápasu o binární uchopení jazykového znaku a následně formulovat několik doprovodných úkolů pro literárněvědnou bohemistiku. V kulturním kontextu tuzemské americkostřednosti, jež je ve skutečnosti středoseveroamerickostředností, mi činí obzvláštní potěšení začít prohlášením, že onen světový strukturalismus je bytostně evropský, dokonce kontinentálněevropský. Na tom nic nemění skutečnost, že v různých dobách se různě pěstoval i na jiných kontinentech. V čase a prostoru tohoto referátu nelze evropský strukturalismus ani načrtnout (tomu věnujeme zvláštní zasedání PLK) ; omezím se na to, že vyložím zásady pro uchopení a apodikticky vyzdvihnu některé rysy.

Tedy především : strukturalismus budeme důsledně brát jako soubory textů, povýtce vědeckých textů. Ony soubory neexistují samy od sebe, sestavují je badatelé, kteří strukturalismus zkoumají, a sestavují je na svou zodpovědnost. Vyzdvihnu dva typy textových souborů, OHNISKO a ŠKOLA. Ohnisko sestává z textů vytvořených týměž kulturně-intelektuálním prostředím : je pro ně příznačné, že o sobě vědí a na sebe navzájem reagují. Škola sestává z textů, které mají společný pojmově-výkladový aparát, případně, pokud se takový aparát teprve rodí, jasně deklarovaný cíl, k němuž se onen aparát hledá, či dotváří.

Ohnisko co soubor je přirozeně širší než škola. Pomocným pojmem, užitečným pro pochopení života a vzniku textů, je FORUM, instituce diskusní i publikační. Pražský lingvistický kroužek klasického období (1926–1950/1952) je forem diskusním, Slovo a slovesnost (1935–1952) jedním z for publikačních. Pražský funkční strukturalismus klasického období je ohniskem, byť se různým jeho výsekům historicky říkalo též « Pražská škola », Jan Mukařovský je školou, byť se u něho co zvláštní školy často rozlišují samostatné úseky Mukařovský₁, Mukařovský₂, Mukařovský₃. To vnitřní rozlišování Jana Mukařovského se odůvodňuje ohledem na časté přesuny v jeho pojmovém aparátu. Chci naopak předvést Mukařovského co školu jedinou, a to právě s ohledem na jediný cíl, k jehož adekvátnímu uchopení Mukařovský svůj pojmový aparát neustále upravoval.⁸

Rekl jsem, že strukturalismus budeme důsledně brát jako soubory textů. Ten plurál u slova *soubory* je zásadní. Nelze pomýšlet na strukturalismus jako na jediný velesoubor spojující všechna ohniska, protože texty v něm shromážděné by měly společné jen velmi málo. Musíme se naučit pracovat s pluralitou strukturalistických ohnisek — a ocenit, když mezi oněmi ohnisky vidíme rivalitu : převažuje totiž, žel, neznalost a nezájem. Je správné začít sestavovat strukturalistická ohniska od Saussura, musí se však začít od Saussura autentického a v Paříži.

2. Pařížským ohniskem nemyslím krátkodobou intelektuální módu 60. let XX století, leč kontinuitu pomalu již půldruhástoletou, kterou v 80. letech století XIX osobně zakládal Ferdinand de Saussure. Institucionálním forem pařížského ohniska je Société de linguistique de Paris (1864–). Ve vztahu k ní lze vyčlenit dvě velké « saussurovské » školy, jež ztělesňují Maurice Grammont a Antoine Meillet, a sestavujeme-li strukturalismus co textové soubory, musíme obě školy zavést právě pro kontrast : mají ze Saussura opravdu mnoho, především jeho bytostnou filologičnost, zůstávají však netknuty pojmem binárního jazykového znaku. Mezi Meilletovými žáky je jasně strukturalistická až generace Benvenistova, jež nastupuje ve 30. letech. Nicméně ještě v XIX století byl právě v pařížském ohnisku před jazykozpyt postaven úkol vyložit cesty změn obsahového plánu, když už byly celkem uspokojivě vyloženy cesty změn plánu výrazového, aby tak byl jazykový vývoj uchopen ve své jazykové celistvosti. Onen úkol, jehož blízkost k Saussurovu binárnímu pojetí jazykového znaku je zjevná, formuloval vědec, který dal pařížské Société její první prestiž, za kterým mladý Saussure přijel do

⁸ K tomu autor: “La linguistique textuelle et le programme de philologie englobante” (2012a) ; studie bude brzy dostupná i v internetovém časopise *texto!*.

Paříže jako za učitelem a který tam Saussura záhy ustanovil učitelem místo sebe : Michel Bréal.

Pařížské ohnisko s početně silným institucionálním forem je tradičně zaměřené historicko-vývojově. Ohnisko ženevské lze oproti němu charakterizovat jako funkčně-synchronní, a to včetně synchronního popisu starých jazyků. Po dlouhou dobu sestává z tvorby pouze dvou badatelů, jen velmi pomalu se přidávají další. Institucionální forum si vytváří značně opožděně a jeho diskusní podoba časem zanikne. Pro náš pohled je zásadní ta okolnost, že právě z ženevského ohniska vychází formulace binárně znakového pojetí jazyka. Pro porozumění ženevskému ohnisku je zásadní vidět souvislosti. Charles Bally a Albert Sechehaye chtějí myšlenkové podněty Saussurovy uchovat dvojím gestem : souhrnně vydají vše, co Saussure kdy publikoval,⁹ a sami sepíší výběr z toho, co od něho znali pouze z osobních hovorů.¹⁰ Onen výběr úzce souvisí s tím, co jeden i druhý měli každý za svůj vlastní badatelský program ; že k tomu symbolicky zvolili žánr universitního kursu, bylo jejich autorské rozhodnutí. Od počátku přitom ženevské ohnisko pokládalo samo sebe za duální, či spíše komplementární k Paříži.

Paříž – Ženeva je historicky vzato strukturalistické dvojohnisko. Tvar i tvář evropského, a tedy světového strukturalismu však zásadně ovlivnila dvě ohniska jiná, pražské a kodaňské. Jejich příslušná institucionální fora, Pražský lingvistický kroužek (1926–) a Lingvistikredsen i København (1931–), se časem dohodla, že společně vytvoří mezinárodní, tedy světové strukturalistické forum publikační, *Acta linguistica* (1939–1960). Evropské, ba světové dějiny tehdy zasáhly krutě nepříznivě, takže *Acta* se jako společný pražsko-kodaňský podnik rozvinout nemohla, leč stačila vyvolat reakci v ohnisku ženevském, kde se teprve pak ustanovala Société genevoise de linguistique (1940–1956) a začaly vycházet *Cahiers Ferdinand de Saussure* (1941–) ; ohnisko pařížské bylo právě ochrnuto smrtí Meilletovou, exilem Benvenistovým a nacistickou okupací. Není náhodou, že iniciátorem obou ženevských for byl Sergej Karcevskij, vědec, který svou tvorbou od počátku patřil zároveň do ohniska ženevského i pražského. Válkou zkoušená Evropa dokázala *par essaimage* strukturalisticky ovlivnit Ameriku : Linguistic Circle of New York (1943–1968), *Word* (1945–1968). Válkou zkoušená Evropa dokázala konstituovat nová strukturalistická ohniska tam, kde bychom to věru málo čekali : dočasné zrušení Československa urychlilo emancipaci samostatného ohniska bratislavského, jemuž žel nebylo později dopřáno plně se rozvinout ; dočasné přerážení Alsaska a Lotrinska z Francie do Německa posílilo poválečný význam ohniska štrasburského, jež v sobě dokázalo integrovat celou síť západoevropské romanistiky ; váleční běženci z východu Evropy – třeba Litevec Greimas, či moldavský Rumun Coşeriu – utvořili individuální školy v Evropě západní.

3. Zastavuji svou skicu světového evropského strukturalismu, v níž v tomto referátu z mnoha důvodů pokračovat prostě nelze. Její funkce může být nakonec i zastrášovací : kdo ani netuší, o čem v předchozích odstavcích byla řeč, měl by se řečem o strukturalismu raději vyhýbat. Rétorický záměr oné nedočrtané skicy je nicméně ohromovací : do takto světových souvislostí zapadá Jan Mukařovský co mimořádný příspěvek k binárnímu uchopení jazykového znaku. Že o tom svět neví ? Tant pis pour le monde !

Binární jazykový znak zavedený Ferdinandem de Saussure – a symbolický Saussure z *Cours de linguistique générale* (1916) se zde nijak zvláště neliší od autentického Saussura z *Écrits de linguistique générale* (2002) – byl ve své době revoluční – a revoluční zůstává. Saussure o znaku přemýšlí (leč nepíše) v době, jež byla na znakovost citlivá a viděla v ní

⁹ *Recueil des publications scientifiques de Ferdinand de Saussure* (1921).

¹⁰ *Cours de linguistique générale* (1916, ²1922, ³1931).

cestu k řešení svých potíží : matematika i filosofie právě procházejí programem formalizace a obě chtějí dát příklad, jak vnést pořádek do vědy vůbec. Tento na první pohled vstřícný kontext se záhy ukázal jako zdroj hlubokých nedorozumění, ba zásadní překážka pro přijetí Saussurova programu. Onen kontext totiž pevně vězel v tradici aristotelsko-scholastické, takže v souvislosti s řečí se vždy uvažovalo o třech položkách označování. V metajazyce aristotelském to byla jasnou ve světě, jejich odrazy v lidské mysli a vyjádření oněch odrazů v lidské řeči, v metajazyce scholastickém pak *uox* “slovo” – *conceptus* “pojem” – *res* “věc”. Dvojsložková jednota Saussurova *signifiant* – *signifié* ruší a vyvolává otázku : lze-li snadno ztotožnit *signifiant* a *uox*, jaký má potom vztah *signifié* ke zbývajícím dvěma členům ? váže se pouze na jeden z nich a druhý vypouští ? spojuje snad oba dohromady ? Otázka je špatně položená a strukturální lingvistice lze vyčítat, že dlouho neměla odvahu ji prostě odmítnout. Historicky vzato je taková výtka nespravedlivá : strukturální lingvistika nepostrádala ani tak odvahu odmítnout jako hlavně jasnou představu, co nabídnout místo odmítaného.¹¹ Mukařovský jistou alternativu našel. Nelze a nemělo by ani smysl srovnávat jeho řešení se vším, co strukturalismus ve své minulosti kdy zkoušel (to by by znamenalo převyprávět dějiny strukturalismu) ; porovnáme je tedy jen s jedním řešením soudobým, jež pokládám za mimořádně dobré. Mám na mysli řešení pařížské školy interpretativní sémantiky (jde skutečně o školu v naší terminologii),¹² jež historicky čerpá z ohnisek pařížského i štrasburského, ženevského i kodaňského, z Greima i Coşeria (čímž zároveň legitimuji, proč jsem výše uvedl právě ty příklady, které jsem uvedl). Pražské ohnisko mezi jmenovanými kořeny chybí : o to významnější je tedy naše příležitost stávající řešení rozšířit a aktualizovat. Následující výklad je ve značné míře autorsky můj ; netvrdím, že tvůrci interpretativní sémantiky by jej takto bez výhrad přijali.

4. Saussurův binární znak propojuje výraz a význam co systémové hodnoty jazykové, nezávislé na vnějším, mimojazykovém světě. Tuto nezávislost chceme uchovat, takže hned z kraje odmítneme postupy jak referenční, tak inferenční, jež oba spočívají v tom, že hledají propojení jazykového útvaru s mimojazykovou skutečností. Zbývá postup diferenční, srovnávající znak s jiným znakem. Zásadní je, že hodnota srovnávaného znaku je určena ne nějakým jiným znakem vzatým jednotlivě, nýbrž vždy celými soubory jiných znaků, jež jakožto soubory objektivně existují v kolektivu příslušného jazyka. Znakovým souborům, vůči nimž zkoumaný znak vyšetřujeme, říkáme definiční obory. Hodnota znaku *nůž* je v definičním oboru “příbor” jiná než v definičních oborech “nástroj” a “zbraň”, přičemž je důležité i to, že v systému českého jazyka znak *nůž* do všech tří zmíněných definičních oborů skutečně patří, zatímco znaky *vidlička*, *nůžky*, *dýka* patří každý vždy jen do jednoho z nich.

Definičním oborům na úrovni “příbor”, “nástroj”, “zbraň” budeme nadále říkat TA-XÉMY. Ty lze zadávat reprezentativním, někdy přímo vyčerpávajícím výčtem. Jiný řád definičního oboru představuje DIMENSE. Ta má podobu korelačního svazku o malém počtu hodnot ve vztahu, jehož výskyt je naopak tak hojný, že jej žádným výčtem zadat nelze. Znak *nůž* je v tomto ohledu nepříznačový člen dimense “vznešenost” v korelaci s příznačově zápornou hodnotou vznešenosti u znaku *kudla*. Takto korelovaných dvojic je v češtině obrovské množství. Zároveň platí, že systém českého jazyka nenabízí vůči znaku *nůž* znak se vznešenostní

¹¹ Glosématický program ohniska kodaňského byl sice hotov již na počátku 40.let XX století, jeho tvůrce se jej však neodvažoval zveřejnit — a nezveřejnil jej nikdy.

¹² Vytvořil ji François RASTIER, základní odkazy představují jeho práce *Sémantique interprétative* (1987), “La triade sémiotique, le trivium et la sémantique linguistique” (1990), *Arts et sciences du texte* (2001), *La mesure et le grain* (2012). V českém prostředí ji autor představil studii “Od významu ke smyslu” (2008), “Poetika a filologie” (v tisku).

hodnotou příznakově kladnou, jakou představuje třeba vztah *šaty* :: *roucho* (ale i jen pomnožené *šaty* vůči singulárovému *šat*).

Taxémy, definiční obory uchopitelné reprezentativním výčtem, lze sdružovat do definičních oborů vyšší úrovně, jimž říkáme DOMÉNY. Domény nelze zadat výčtem taxémů, funguje však u nich škála zapojení : některé taxémy jsou v dané doméně ústřední, tedy jistě přítomné, jiné pravděpodobné, byť i pomínutelné, další okrajové, leč stále možné, ještě další překvapivé až nemyslitelné. Tak v doméně “domácnost” je vzhledem ke znaku *nůž* jistě přítomen taxém “příbor” a nepřekvapí nás výskyt taxému “nástroj”, zatímco taxém “zbraň” už překvapuje. V doméně “zločin” je *nůž* z taxému “zbraň” přirozeně doma, v doméně “hudba” je *nůž* těžko myslitelný v jakémkoliv ze svých tří taxémů. Zatímco dimense jednoznačně a taxémy do značné míry patří do abstraktního systému jazyka, domény jsou primárně vázány na konkrétní texty. Některé domény jsou – jako třeba “domácnost”, “zločin”, “hudba” – vázány na texty tak běžné a typizované, že je pokládáme za všeobecně sdílené. Široké sdílení oněch domén je možné právě jen díky jejich stupňovitému rozložení a předpokládá jistou kolektivní textovou zkušenost. Individuální textová zkušenost a textová představitost z ní vycházející nicméně varují, že i v domácnosti, kterou jistě máme každý, jsou oblasti, o kterých mluvit příliš neumíme : nevyznám se v detailech kuchyňského náčiní, plynového rozvodu, nájemní smlouvy. A žádný znak nelze předem vyloučit : neumím-li si představit, jak do domény “hudby” zapojit znak *nůž*, je to básnická výzva vytvořit text, kde k takovému setkání dojde.

Taxémy, dimense i domény jsou definiční obory postavené na vztahu generického a specifického. Znak *nůž* svou hodnotou “ne-vidlička” a “ne-lžíce” ohlašuje zároveň celý taxém “příbor” (místo “nástroj”, “zbraň”), svým konkrétním textovým výskytem potvrzuje doménu “domácnost”, nikoliv “zločin”, a když si uvědomíme, že jakožto “ne-kudla” *nůž* není vulgární, vidíme, že ve své nepříznavosti nenápadně připomíná i dimensi “vznešenost”. Existují též definiční obory postavené na textových souvěskytech. Znak *nůž* si snadno představíme ve spojení se znaky *chladný*, *čistý*, *lesklý*, *ostrý* (a pojí se s nimi i v jejich popřechách : *nůž zhnoucí*, *zkrvavený*, *rezivý*, *tupý*), kdežto spojení *nůž* a *kyselý*, *zelený*, *mléčný*, *houslový* působí divně. I toto je podoba typizované textové zkušenosti : některá znaková spojení jsou tak běžná, že obsah jednoho znaku pokládáme za inherentní rys znaku druhého, jiná jsou alespoň myslitelná, takže obsah jednoho znaku v daném textu přijímáme jako přídatný, aferentní rys znaku druhého, další zase tak překvapivá, že je nutné vymyslet celý zvláštní text, aby ono spojení vůbec ospravedlnil.

5. Jak to souvisí s Mukařovským ? Do aparátu interpretativní sémantiky, jež jsem právě naznačil, lze přeložit veškeré Mukařovského výběry z řad homonymických a synonymických (v prvním případě jde o různá připomenutí téhož taxému, ve druhém o volbu domény pomocí centrálních položek), dále pak střídání významových kontextů (změna domény přeřadí znak z taxému do taxému, čímž z něho udělá znak jiný), stejně jako protiklad automatizace (rysy inherentní) a aktualizace (rysy aferentní).¹³ Daleko důležitější než možnost překladu mezi pojmy je shoda v ontologickém statusu oněch pojmů. Škola interpretativní sémantiky uznává všechny definiční obory za objektivní jazykovou realitu, jež pro jisté kolektivum ve vztahu k jistým textům platí závazně, a svým způsobem platí, i když je porušována, takže skutečně popřít ji lze jen tím, že text nasměruje veškerou pozornost na definiční obory jiné. To je ovšem sama podstata Mukařovského normy. A je tu ještě další, veledůležité shoda. Mukařovský usiloval o to, aby co jazykovou záležitost uchopil i pojmy jako « motiv » a « tema », jež jeho doba pokládala (a naše doba, žel, ve velké míře stále pokládá) za obsah již mimojazykový. Škola interpretativní sémantiky za tím účelem zavádí pojmy isotopie (tema) a sémická molekula (motiv) a zavádí je tak, že Mukařovského záměru odpovídají opravdu dokonale.

¹³ Konkrétní příklad předvádí autor ve studii o Veltruském (2010b).

Uvážíme-li že interpretativní sémantika vzniká v 80. letech XX století (první ucelené podání vychází 1987), je Mukařovského časový předstih ohromující. V čem se srovnávané liší? Interpretativní sémantika nepoužívá a nepotřebuje estetickou funkci. Mukařovský právě díky ní dokázal uchopit jazykový znak diferencně. Ví, že teď pohorším i ten zbytek literátů, kteří až sem ještě byli ochotni mě sledovat: Mukařovského estetická funkce je dobově podmíněná vytáčka, aby bylo vůbec možné studovat jazykový znak diferencně. Mukařovského doba, byť i slyšela Saussurův program jazykového znaku, vězela v dvouapůltisícileté aristotelsko-scholastické tradici jazykového označování natolik, že nemohla vztah jazykového útvaru a mimojazykové skutečnosti jen tak odvrhnout. Naopak pokládá jej za to základní, vůči čemu jako čistě jazykovou záležitost studuje význam vzatý samostatně. To je podstata zvláštního postavení Mukařovského « významu » oproti « věci označované », což jsou dva různé koreláty téhož výrazu, jemuž Mukařovský ne náhodou říká *signifiant*. Mukařovský v tomto nebyl sám, zcela stejně se k jazyku staví Mathesius, jeho nedoceněný spojenec.¹⁴ Estetická funkce dovolila Mukařovskému dát vztah věcně-označovací (referenční i inferenční) do závorky a soustředit se na vnitrojazykové významy studované diferencně. Interpretativní sémantika, bohatší o padesát let zkušeností strukturalistického zápasu, už měla odvahu tu závorku zcela odvrhnout.

Co ztratíme, odvrhneme-li po funkci referenční též estetickou? Pocit literátské výlučnosti oproti přízemním lingvistům a služebným filologům? Možná... A tím lépe. Otevřeme se zato jazykovému významu, a to universálně a demokraticky: veškerý smysl každého textu budeme vyvozovat z významu znaků v onom textu obsažených u vědomí, že obsah jednoho každého znaku je vymežován v definičních oborech, jak je nabízí jazykový systém. Které obory z toho nesmírného množství systémové potence se skutečně aktualizují, určují textové normy, instituce kulturně-sociální, jež se musí stát základním předmětem lingvistova popisu i literátovy interpretace. — Že je to těžké? Jistě! Kdo se bojí, nesmí do lesa.

Uvědomme si, my filologové, že Mukařovského estetickou funkci, o níž už dávno víme, že je všudypřítomná, opouštíme jen tím způsobem, že zaujímáme postoj, jako by pro nás existovala pouze ona, takže o ní ani nepotřebujeme mluvit. Onen postoj je pro literární vědu výzvou k re-filologizaci, pro mnohé literární vědce pak přímo požadavkem obětovat své vlastní filosofické ambice tím, že de-ontologizují funkce, s nimiž pracují. Necht' to zkusí pojmout jako hegelovské popření, z něhož možná nakonec vyjde něco kvalitativně lepšího vůči přítomnosti, která už opravdu málokoho uspokojuje. K té « prozatímní » cestě refilologizační reflexe nyní přikládám několik výzev.

FUNKČNÍ STRUKTURALISMUS

Z mnoha textů klasického období pražského ohniska jasně vidíme, že strukturalismus jejich autoři chápou jen jako noetické stanovisko, jako postoj, že celek nelze vykládat pouhým výčtem částí, nýbrž vždy je nutné přihlížet i ke vzájemnému uspořádání oněch částí. O tom na fóru PLK ani nebylo třeba diskutovat. Daleko důležitější pro tehdejší pražské strukturalisty bylo – a pro ty současně zůstává –, že u každé části studovaného celku přihlížejí k jejím funkcím, ba že něco lze vůbec uznat za část, či složku celku jen tehdy, prokážeme-li, že to má alespoň potenciálně nějakou funkci – a v tomto ohledu se vnitřní diskuse o funkčnosti uvažovaných složek vedou neustále. Z podstaty věci vyplývá, že jazykových funkcí je neomezeně mnoho a že při každém jednotlivém badatelském úkonu vždy přihlížíme jen k několika zvláště vybraným. Otázka, kolik funkcí « pražané » uznávali, je scestná a svědčí o nepochopení pražského funkcionalismu.

¹⁴ Symbolické jsou zde MUKAŘOVSKÉHO práce “L’art comme fait sémiologique” (1936), *Estetická funkce, norma, hodnota* (1936), “Dénomination poétique et la fonction esthétique de la langue” (1938), “Strukturalní estetiká” (1940), “O jazyce básnickém” (1940); od MATHESI(US)A pak “Jazykozpytné poznámky k řečnické výstavbě souvislého výkladu” (1943) a “Společenské základy krásného hovoření” (1944), v obecnější poloze již “Řeč a sloh” (1942).

U každého dokladu na počet funkcí je třeba se ptát, o co jeho autorovi v daném případě šlo. Mathesius, když vykládá výpověď¹⁵, elementární text, cítí potřebu rozlišit pól ukázněně intelektuální a pól neuvědoměle emoční, přičemž zdůrazňuje, že přítomny jsou vždy oba, rozdíl může být jen v poměru jejich sil. Bühler protestuje proti logické redukci jazykového znaku na funkci pouze označovací a ukazuje, že chceme-li jazykový znak opravdu adekvátně uchopit, musíme vzít v úvahu alespoň ještě dvě jiné funkce. Trubeckoj vyzdvihuje Bühlerovy zásluhy za uhájení svébytnosti jazykového znaku proti logikům a jakoby s omluvou oznamuje, že pro svou vlastní fonologickou práci vystačí s pouhým odlišením velké oblasti jevů relevantních pro funkci označovací a mnohem menší oblasti jevů relevantních pro funkce ostatní, již úhrnně nazve *Lautstilistik*. Havránek, soustředěný na to, že jazyk je systém systémů, systém dílčích jazyků sloužících různým okruhům různě typizovaných textů, dává – jen pro ilustraci a se zdůrazněním, jak moc věc zjednodušuje – příklad čtyř funkčních jazyků a pěti funkčních stilů uvnitř jediného jazyka spisovného, jenž je jen jedním, byť výrazně polyfunkčním systémem v systémovém celku jazyka národního. Mukařovský vymezuje estetickou funkci negativně jako jednu zvláštní oproti všem ostatním též možným a případ od případu relevantním. Ontologicky podaná hektada jazykových funkcí poválečného Jakobsona už do pražského ohniska nepatří.¹⁵

ESTETICKÝ LITERÁT MEZI LINGVISTY

Je nutné rázně skoncovat s praxí, kdy se v prvním kroku řekne, že Mukařovský byl významný člen Pražského LINGVISTICKÉHO kroužku, a v kroku druhém až posledním se o něm mluví už důsledně odděleně, že prý žádný lingvista ani nebyl a s lingvisty vlastně neměl nic společného. Takový krok svědčí přechasto o tom, že mluvčí netuší, co vše lingvistika byla – a stále je. Mukařovský měl s lingvistikou společné už to, že byl stilistik. S Havránkem i s Trnkou plně sdílel Mathesiovo pojetí vztahu lingvistiky a stilistiky jako dvou rovnocenných a navzájem komplementárních činností prováděných ve filologické polaritě abstraktního systému jazyka a konkrétních textů (včetně promluv). Ony činnosti se mezi sebou liší orientací: lingvistika vychází z konkrétních textů, jež jediné představují ve filologii « objektivní skutečnost », a snaží se popsat systém jazyka, což je vždy jen intelektuální konstrukt; stilistika směřuje ke konkrétním textům a snaží se vyložit jedinečnost jistého textu (či textového typu) rozbořením toho, jak jsou v něm (v nich) konkrétně uplatněny (uplatňovány) systémové prostředky jazyka.¹⁶

LINGVISTIČNOST SÉMANTICKÉHO GESTA

Mukařovský si trvale kladl jednu jedinou, naprosto přirozenou otázku: Jak se v konkrétním textu konkretizuje jazykový význam do jedinečného smyslu? To je zásadní, ba vůbec nejdůležitější otázka lingvistická. Lingvistika Mukařovského doby nedisponovala nástroji, které by ho mohly uspokojit. Jak jsme v referátu ukázali, dnes takové nástroje jsou, žel lingvistický mejnstrím o ně nedbá. Víme-li tedy, že na Mukařovského tehdejší otázku lze nyní nabídnout uspokojivou a přitom nezjednodušující odpověď, opřenu o jednotný filologický aparát, měli bychom si zároveň uvědomit, že Mukařovského samozřejmé gesto, jímž dokázal celé básnické dílo uchopit jako jeden jazykový znak, otevírá onomu modernímu aparátu nové a překvapivě silné možnosti: znak velký jako celý text obsahuje v sobě i všechny definiční obory potřebné k tomu, abychom jej uchopili diferencně; znak velký jako celý text se diferencně zcela přirozeně zkoumá tak, že jej srovnáváme s ním samým, průběžně pozměňovaným v různých jednotlivých složkách, a právě přitom si nejlépe uvědomíme, jak obrovský

¹⁵ Zatímco Trubeckoj (1939) chválí Bühlera (1933) za to, že zdánlivě samozřejmé rozlišení jazykových vztahů jako první pro úvahy o jazyku vůbec tematizoval, Jakobson (1960) o Bühlerovské polovině svého modelu prohlásí, že je to stará známá věc, a přestože svou estetickou funkci osvětluje argumenty, jež už o dvacet let dřív uváděl Mukařovský, Mukařovského zcela zamlčí; cf. autor (2012a).

¹⁶ Toto pojetí formuloval MATHESIUS už ve své přednášce “O potenciálnosti jevů jazykových” (1911).

je významotvorný potenciál textu i jak omezený je výběr složek, jimiž při interpretaci smyslu vůbec jen dokážeme aktuálně argumentovat.¹⁷ Název, jež Mukařovský onomu výběru dal, totiž sémantické gesto, je krásný a výstižný. Na onom gestu není nic výlučně lyrického, nic výlučně poetického, nic výlučně uměleckého : je bytostně řečové a náleží celé filologii. Lingvistika, která by o sémantické gesto nedbala, nedostojí svému poslání vyložit jazyk. A literární věda nedostojí zase svému poslání, jímž je vyložit literární text, nebude-li schopna vyložit jakýkoliv text jazykem vytvořený.

VNĚJŠÍ PODNĚTY : RUŠTÍ FORMALISTÉ A FERDINAND DE SAUSSURE

Ze zdůrazňování Mukařovského tributu ruskému formalismu se stalo klišé. O to cennější je vědět, co vše ruský formalismus v Mukařovského době skutečně byl, jak kdy co z něho bylo známé a dostupné. Poukaz, že ten který prvek Mukařovského díla se vyskytuje i u ruských formalistů, by měl do budoucna vyvolávat dvojí námitku : 1° poukaz sám nic nevyovídá o tom, jak onen prvek v Mukařovského výkladu funguje ; 2° poukaz sám si žádá upřesnění, zda dotýčný prvek je skutečně přejímka z konkrétních, dobově dostupných formalistických děl, či myšlenkový paralelismus, jehož si autor byl (a vyjádřil to odkazem), případně ani nebyl vědom. Srovnajme to se Saussurem, jehož historický přínos a skutečný myšlenkový vliv na pražské ohnisko klasického období lze doložit dobře a přesvědčivě.

PLK zná ze Saussura pouze *Cours de linguistique générale* a právě k němu běžně odkazuje výrazem « ženevská škola ». Jediným momentem v *Cours* přijímaným bez výhrad souhlasně je pojetí jazyka jako systému vzájemně vymezených hodnot. To souvisí s pražským pojetím jazyka co systému účelových výrazových prostředků : útvary jazyka se mezi sebou liší jednak jako výrazy, jednak svým funkčním uplatněním. Vůči ostatnímu nalézáme laskavou kritiku, zdvořilé odmítnutí, diskrétní mlčení. Saussurův protiklad *langue* :: *parole* je nahrazen kvalitativně lepším protikladem abstraktního systému jazyka, který Saussurově *langue* dobře odpovídá, a konkrétních textů (promluv), jež se od Saussurovy *parole* zásadně liší : nesou komunikativní (ale i estetický) záměr mluvčího, což je povyšuje na samo východisko funkčního studia jazyka ;¹⁸ dokonce i moment nahodilé destrukce, jenž v Saussurově *parole* převažuje, slouží funkčnímu pojetí tím, že ukazuje, že funkční záměr nemusí vždy dojít naplnění, což za jistých okolností může vyvolat i přehodnocení systému. Saussurovo oddělení synchronie a diachronie se pokládá za překonané : pražané požadují systémovost v popisu nejen statickém (synchronie), ale i vývojově-dynamickém (diachronie).¹⁹ Ze stejných důvodů je odsunuta i Saussurova distinkce synchronní fonologie a diachronní fonetiky. Fonologickou pasáž v *Cours* pak PLK odmítá jako celek, protože se v ní vůbec nebere v úvahu funkční hledisko.²⁰ Jak se pražské ohnisko klasického období vypořádalo s tím nejdůležitějším v Saus-

¹⁷ MUKAŘOVSKÉHO minuciósní rozborů významotvorných příspěvků, jejichž nositeli jsou jazykové útvary zcela různorodé, spojené v posledku jen skutečností současného výskytu v témže textu (symbolicky vezměme jeho "Genetiku smyslu" 1938, platí to však již od *Máchové Máji* 1928), jsou nesmířně inspirativní. Nelze přitom nevidět paralelismus s RASTIEROVOU (1987, 2001) charakteristikou, že kontextem jazykového znaku je vždy celý text, ne však vše v textu.

¹⁸ Saussure u své *parole* sice též zmiňuje moment vůle a záměru, ale právě jen zmiňuje ; pražané to soustavně rozpracovali do osobitého funkčního pojetí.

¹⁹ Vlastní důvod Saussurova oddělení synchronie od diachronie, požadavek popisovat systém jazyka pouze vztahy mezi jeho složkami, nikoliv genesis jednotlivých složek, měl Mathesius pro sebe vyřešený už na počátku své vědecké dráhy a v Kroužku platil za samozřejmost. Pražskou starostí bylo uchopit i vývoj jazyka skutečně struktúrně.

²⁰ Je třeba litovat, že pražské ohnisko neznalo *Recueil des publications scientifiques de Ferdinand de Saussure*. Tato sbírka obsahuje Saussurovy texty – v první řadě "Mémoire sur le système primitif des voyelles dans les langues indo-européennes" (1879) –, které jsou funkčně fonologické à la pragoise. Skrytými hodnotami autentického Saussura obohatil evropský strukturalismus až Émile Benveniste.

surově odkazu, s binárním jazykový znakem, jsme předvedli výše : referenční obsah se nepopírá, jen dá do závorky a s dodatečnou legitimací estetické (či obecně nereferenční) funkce se samostatně zkoumá obsah diferenční.

OSOBNOSTI A ATMOSFÉRA DOBY : IMANENCE, KRITIKA, KOMPARATISTIKA

Meziválečný Kroužek postrádal literární badatele, kteří by byli Mukařovského vrstevníky, či mladší. Kdo takový do Kroužku přišel, ten se s ním brzy ve zlém rozešel (Jan V. Sedlák, Vojtěch Jiráť) a Jan Mukařovský byl toho rozchodu vždy katalyzátorem ;²¹ dokonce i Roman Jakobson se tehdy omezoval na versologii, pojatou hodně technicky, a na kulturní publicistiku ;²² až za války přichází mladičký Jiří Veltruský a ten přivede svého bývalého středoškolského učitele Felixe Vodičku... Máme zato v řadách předválečného Kroužku velmi vážené členy zvláštní (František Xaver Šalda, Otokar Fischer, Arne Novák), které se teprve musíme naučit reflektovat jako členy Kroužku,²³ a Vilém Mathesius byl literátem mnohem víc, než si dnes připouštíme. Čtème i jejich práce v kontextu pražského ohniska funkčně strukturálního. Uvidíme pak, že v úvahách o imanentním vývoji, tedy o takovém pojetí dějin literatury, které by uchopily skutečně *literární* vývoj a ne něco jen náhradního, nebyl Mukařovský tak docela sám.²⁴

Vedle kolektivních thesí PLK (1929), o nichž se mluví hodně, existovaly i these individuální (1929), e.g. J. MUKAŘOVSKÝ : “Poetika a stylistika a jejich vztahy k dějinám literárním”, O. FISCHER : “Nové směry v literární vědě”, jež do pražského ohniska patří stejně přirozeně jako Mathesiova programová společensko-kulturní angažovanost.²⁵

Ony zvláštní osobnosti PLK – stejně jako zvláštní stránky osobností pro PLK klíčových – nám navíc připomínají, jak přirozeně blízko měly k sobě tehdy v Kroužku literární věda (hledající svůj tvar) a literární kritika (hledající své poslání ?), což nelze nevidět v paralele ke vztahu sebevědomě se tehdy rozvíjející teoretické lingvistiky a směle « inženýrsky » tehdy pojímané jazykové kultúry.²⁶

V reakci na vystupování Kroužku začaly vznikat spolky, jež chtěly být jako Kroužek, leč nechtěly být Kroužkem. Nejvýznamnějšími takovými byly Literárněhistorická společnost

²¹ Též Miloš Weingart, Mukařovského vrstevník, mimořádně všestranný filolog, který se s Kroužkem ve zlém rozešel, projevoval pak svou zlobu především vůči Mukařovskému : jasně to dokládá jeho votum *separatum* v Mukařovského profesorském řízení, cf. HAVRÁNEK 1991.

²² Stranou ponechávám jeho nepublikované literárněhistorické přednášky, silně theosofické.

²³ Všichni tři uvedení byli ve své době silné osobnosti těšící se vysoké společenské prestiži. Je nemyslitelné, že by se ke členství v Kroužku dali jen tak trpně přemluvit, takže musíme předpokládat, že se členy stali proto, že jim samým to stálo za to, že to pro ně mělo smysl. Skutečnost, že se schůzek Kroužku účastnili málo, ještě neznamená, že se pro Kroužek nemohli angažovat jinak. Vyložil jsem při jiné příležitosti (autor 2012), jak moc se pro Kroužek angažoval další jeho zvláštní člen, dokonce zakládající, Oldřich Hujer, vědec s mimořádným postavením v akademických strukturách, který přitom v Kroužku nikdy nevystoupil.

²⁴ A uvědomme si, že požadavek imanence není nic specificky literárněvědného : na sporech o *imanentní* popis jazyka se štěpil celý evropský strukturalismus. Protiklad ohniska pražského a kodaňského je protikladem dvou strukturalismů, funkčního a imanentního.

²⁵ Individuální these jsou spolu s kolektivními otištěny v materiálech nadepsaných prostě: *Sjezd slovan-ských filologů v Praze 1929. These a poznámky k diskusi, sekce I – III*. Mathesiovy exhortativní publikace jsou *Kulturní aktivismus* (1925), *Co daly naše země Evropě a lidstvu I, II* (1939, 1940), *Možnosti, které čekají* (1944).

²⁶ Blízkost toho všeho hrdě ohlašuje i stat’ “Úvodem” v prvním čísle prvního ročníku *Slova a slovesnosti*.

(LHS) a Kruh přátel českého jazyka (KPČJ).²⁷ Ve 30. a 40. letech XX století stály proti sobě PLK a LHS zaštitěné hesly «strukturalismus» a «komparatistika». Stavět ony pojmy proti sobě dnes nemá smysl. Vyjasněme si naopak, jak dál literární komparatistiku pěstovat, má-li být nosným programem pro budoucnost, a zda literární komparatistika vůbec může být nestrukturální.

Při filologickém rozpětí Kroužku je dobré si uvědomit, že literární komparatistika měla přirozeného partnera v komparatistice lingvistické,²⁸ a je milé vědět, že v roce tak těžkém, jakým byl 1957, dokázal Pavel Trost svůj příspěvek o (lingvistické) komparatistice uzavřít slovy: „Dosud se neobjevila nová historickosrovnávací metoda pro syntax. Ale srovnávací jazykozpyt indoevropský se obnovuje ve znamení strukturalismu.“ Neřekl to i za literární komparatistiku?

PŘEDNESENO 14.XI 2011 na úvod společné konference PLK a ÚČL AV ke 120.výročí narození Jana Mukařovského.

BIBLIOGRAFIE

Prameny k Janu Mukařovskému

- ČERMÁK, Petr, Claudio POETA et Jan ČERMÁK. 2012. *Pražský lingvistický kroužek v dokumentech*. Academia, Praha.
- HAVRÁNEK, Jan. 1991. “Jan Mukařovský a Karlova univerzita”. In *Studie o Janu Mukařovském* (editit Dušan Prokop), 9–40. Velké osobnosti Univerzity Karlovy 6, AUC Philosophica et Historica 5 — 1990. Karolinum, Praha.
- HAVRÁNKOVÁ, Marie (composuit). 2008. *Pražský lingvistický kroužek v korespondenci*. Academia, Praha.

Konferenční sborníky k Janu Mukařovskému

Česká literatura XL/1992, 2–3.

Jan Mukařovský — and the Prague School / und die Prager Schule (ediderunt Vladimír Macura et Herta Schmid). Universität Potsdam 1999.

Český strukturalismus po poststrukturalismu (editit Ondřej Sládek). Host, Brno 2006.

Texty

“Úvodem”. *Slovo a slovesnost* I/1935, 1, 1–7.

I.Sjezd slovanských filologů v Praze 1929. These a poznámky k diskusi, sekce I – III.

BÜHLER, Karl. 1933. “Die Axiomatik der Sprachwissenschaft”. *Kant-Studien* 38, 19–90.

HOSKOVEC, Tomáš. 2008. “Od významu v jazyce ke smyslu v textu. O dobrodružství strukturalistické cesty”. *Slovo a slovesnost* LXIX/2008 (1–2), 110–130. Ústav pro jazyk český, Praha.

HOSKOVEC, Tomáš. 2010a. “Celostní filologie jako program (na příkladu baltistiky)”. *Časopis pro moderní filologii* XCII/2010, 1–2, 10–17. Ústav pro jazyk český, Praha.

HOSKOVEC, Tomáš. 2010b. “Jiří Veltruský (1919 – 1994), paralelní cesta životem a sémiotikou”. *Theatralia* XIII/2010, 2, 4–23. Masarykova universita, Brno.

HOSKOVEC, Tomáš. 2010c. “Klub a Kroužek. Úvahy o dynamice české filologie.” xxiii *Ročenka Kruhu moderních filologů. Moderní filologie na prahu třetího tisíciletí* (ediderunt Kruh moderních filologů et Jihočeská universita), pp. 26–40. Pelhřimov.

HOSKOVEC, Tomáš. 2012a [sic!]. “La linguistique textuelle et le programme de philologie englobante”. *Verbum* XXXII/2010, 2, 193–218. Presses universitaires de Nancy.

HOSKOVEC, Tomáš. 2012b. “Oldřich Hujer (25.XI 1880 – 4.VI 1942) a mapování československé baltistiky”. *Slavia* LXXXI/2012, 1, 43–69.

HOSKOVEC, Tomáš. 2012c [v tisku]. “Poetika a filologie”. In *Poetický Cikháj v Brně* (úvodní přednáška stejnojmenné konference). Masarykova universita, Brno.

²⁷ Podrobně objasňuje autor (2010c) v úvaze “Klub a Kroužek”.

²⁸ Sám Mukařovský vzpomíná, jakou intelektuální rozkoš mu co studentovi skýtal komparatistické semináře indoevropisty Oldřicha Hujera, cf. autor (2012b: 57).

- JAKOBSON, Roman. 1960. "Linguistics and poetics" (Closing statement of the Interdisciplinary conference on style, Indiana university 1958). In *Style in Language* (edidit Thomas Sebeok), 350–377. Cambridge, Mass. — Reimpressum in Roman Jakobson, *Selected writings* III, 18–51.
- MATHESIUŠ, Vilém. 1911. "O potenciálnosti jevů jazykových". *Věstník Královské české společnosti nauk* 1911–1912, třída filosoficko-historicko-jazykozpytná, č. 2, únor 1911.
- MATHESIUŠ, Vilém. 1925. *Kulturní aktivismus*. Anglické paralely k českému životu (Okna, knihy zkušeností a úvah sv.9). G.Voleský, Praha.
- MATHESIUŠ, Vilém. 1939, 1940. *Co daly naše země Evropě a lidstvu* I, II. Evropský literární klub, Praha.
- MATHESIUŠ, Vilém. 1942. "Řeč a sloh". In *Čtení o jazyce a poesii* [1] (ediderunt Bohuslav Havránek et Jan Mukařovský), 10–100. Družstevní práce, Praha.
- MATHESIUŠ, Vilém. 1943. "Jazykozpytné poznámky k řečnické výstavbě souvislého výkladu". *Slovo a slovesnost* IX, 2–3, 114–129.
- MATHESIUŠ, Vilém. 1944. "Společenské základy krásného hovoru". In *Možnosti, které čekají. Epištoly o tvořivém životě*, 251–259. Jan Laichter, Praha.
- MATHESIUŠ, Vilém. 1944. *Možnosti, které čekají. Epištoly o tvořivém životě*. Jan Laichter, Praha.
- MUKAŘOVSKÝ, Jan. 1928. *Máchův Máj*. Karlova universita, Praha.
- MUKAŘOVSKÝ, Jan. 1936a. "L'art comme fait sémiologique". In *Actes du VIII Congrès international de philosophie, tenu à Prague 2–7 septembre 1934* (ediderunt Emanuel Rádl et Zdeněk Smetáček), 1065–1072. Praha.
- MUKAŘOVSKÝ, Jan. 1936b. *Estetická funkce, norma, hodnota*. František Borový, Praha.
- MUKAŘOVSKÝ, Jan. 1938a. "Dénomination poétique et la fonction esthétique de la langue" In *Actes du IV Congrès international de linguistes*, 98–104. Einar Munksgaard, København.
- MUKAŘOVSKÝ, Jan. 1938b. "Genetika smyslu v Máchově díle". In *Torso a tajemství Máchova díla*. Sborník pojednání Pražského linguistického kroužku (edidit Jan Mukařovský), 13–110. František Borový, Praha.
- MUKAŘOVSKÝ, Jan. 1940a. "Strukturální estetika", "Strukturální věda o literatuře". In *Ottův Slovník naučný nové doby* VI (1), 452–455, 457–459. Praha.
- MUKAŘOVSKÝ, Jan. 1940b. "O jazyce básnickém". *Slovo a slovesnost* VI/ 1940, 3, 113–145.
- MUKAŘOVSKÝ, Jan. 1995 *Básnická sémantika* (edidit Miroslav Procházka). Karolinum, Praha.
- MUKAŘOVSKÝ, Jan. 2000, 2001. *Studie I, II* (composuerunt Miroslav Červenka et Milan Jankovič). Host, Brno.
- MUKAŘOVSKÝ, Jan. 2008. *Umělecké dílo jako znak* (ediderunt Milan Jankovič et Marie Havránková). Praha.
- MUKAŘOVSKÝ, Jan. 2010. *Estetické přednášky I* (ediderunt Milan Jankovič et Marie Havránková). Praha.
- RASTIER, François. 1987. *Sémantique interprétative*. Presses universitaires de France, Paris.
- RASTIER, François. 1990. "La triade sémiotique, le trivium et la sémantique linguistique" (avec la contribution de Sylvain Auroux, Gérard Deledalle, Jacques Fontanille). *Nouveaux actes sémiotiques* 9.
- RASTIER, François. 2001. *Arts et sciences du texte*. Presses universitaires de France, Paris.
- RASTIER, François. 2012. *La mesure et le grain*. Presses universitaires de France, Paris.
- SAUSSURE, Ferdinand de. 1916, ²1922, ³1931. *Cours de linguistique générale* publié par Charles Bally et Albert Sechehaye avec la collaboration de Albert Riedlinger. Payot, Lausanne – Paris.
- SAUSSURE, Ferdinand de. 1921. *Recueil des publications scientifiques de Ferdinand de Saussure* rassemblé par Charles Bally et Léopold Gautier. Société anonyme des éditions Sonor, Genève; Payot, Lausanne – Genève – Neuchâtel – Vevey – Montreux – Berne.
- SAUSSURE, Ferdinand de. 2002. *Écrits de linguistique générale* (établis et édités par Simon Bouquet et Rudolf Engler avec la collaboration d'Antoinette Weil). Gallimard, Paris.
- TROST, Pavel. 1958. "O baltoslovanských vztazích v oblasti syntaxe". In *Historickosrovnávací syntaxe slovanských jazyků* (ediderunt Jaromír Bělič, Jiří Daňhelka et Alexandr V. Isačenko, adiuuante Igor Němec), 124–127. Sborník konference konané 28.I 1957 v Olomouci a 2.II 1957 v Praze.
- TRUBECKOJ (TRUBETZKOY), Nikolaj Sergeevič. 1939. *Grundzüge der Phonologie*. TCLP 7. Praha.

